

KUMUK TÜRKÇESİNDE ARKAİK UNSURLAR

ARCHAIC ELEMENTS IN KUMYK TURKISH

Dr. Seda KAVALLI

Kocaeli/Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-0024-7367

Cite As Kavalli, S. (2021). "Kumuk Türkçesinde Arkaik Unsurlar", International Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:6, Issue:26; pp:1008-1021

ÖZET

Kafkasya sahası tarih boyunca birçok boy ve kavime ev sahipliği yapmıştır. Bu bölgedeki boylardan biri de Kumuk Türkleridir. Kumukların etnik kökeni hakkında birçok farklı görüş olsa da en yaygın görüş Oğuz ve Kıpçak karışımı bir boy olduklarıdır. Dağıstan bölgesinde Avarcadan sonra en yaygın olarak konuşulan dil, bu bölgede yaşayan Kumukların dili olan Kumuk Türkçesidir (Kurtuluş, 2002). Kumuk Türkçesi, dilin konuşulduğu bölgedeki koşullardan dolayı zamanla farklı etmenlerden etkilenmiştir. İslamiyet'in etkisiyle Arapça ve Farsça unsurlar, Kumuklar üzerindeki Rus baskısı sebebiyle de Rusça unsurlar zamanla Kıpçak lehçesinin özelliklerini taşıyan Kumuk Türkçesinde yer edinmiştir. Dağıstan'ın güneyinde yer alan Azerbaycan'ın etkisiyle de Oğuzca unsurlar da Kumuk Türkçesinde görülmektedir. Bu bölgenin tarih boyunca Türklerin doğudan batıya olan göçlerinde bir geçiş noktası olması nedeniyle Kumuk Türkçesi, tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinin özelliklerini de taşımaktadır. Kumuk Türkçesinin tarihi Türk lehçeleriyle olan ilişkisi dikkate alınarak hazırlanan bu çalışmada, Kumuk Türkçesindeki fonetik ve biçim bilgisi bakımından arkaik unsurlar ile arkaik sözcükler incelenmiştir. Ayrıca bu çalışmada, tespit edilen arkaik unsurların tarihi Türk lehçelerindeki durumları da gösterilerek örneklenmiştir.

Anahtar kelimeler: Arkaik, Kumuklar, Kumuk Türkçesi, Eski Türkçe

ABSTRACT

The Caucasus region has hosted many tribes and clans throughout history. One of the tribes in this region is Kumyk Turks. Even though there are many different opinions about the ethnicity of the Kumyks, the most common opinion is that they are a mixture of Oghuz and Kipchak tribes. The most widely spoken language after Avar Language in the Dagestan region is Kumuk Turkish which is the language of the Kumyks living in this region. Kumyk Turkish has been affected by many factors over time due to the conditions in the region where the language is spoken. Arabic and Persian elements with the influence of Islam, and Russian elements due to the Russian pressure on Kumyks have been taken place in Kumyk Turkish, which has the characteristics of the Kipchak dialect. With the influence of Azerbaijan which located in the south of Dagestan, Oghuz elements are also seen in Kumyk Turkish. Since this region has been a transition point in the migration of Turks from east to west throughout history, Kumyk Turkish also carries the characteristics of historical and contemporary Turkish dialects. In this study, which is prepared by considering the relationship of Kumyk Turkish with historical Turkish dialects, archaic elements in terms of phonetics and morphology, and archaic vocabulary in Kumyk Turkish were examined. In addition, the status of the detected archaic elements in historical Turkish dialects is also shown and exemplified in this study.

Keywords: Archaic, Kumyks, Kumyk Turkish, Old Turkic

1. GİRİŞ

Kumuklar Kuzey Kafkasya'da yaşayan Türk boylarından biridir. Kumukların etnik kökeni hakkında farklı fikirler ortaya atılsa da genel görüş Oğuz ve Kıpçak boylarının bir araya gelmesiyle oluşmuş bir boy olduğudur. Tavkul (2005)'un ifade ettiği üzere, Macar dilbilimci Klaproth Kumukların kökenini Hazarlara, Vambery ve W. Barthold ise Kazi-Kumuklara dayandırmıştır. Ayrıca Tavkul (2005), Kumuk Türkçesi üzerine çalışmalar yapan Bekir Çobanzâde'nin, Kumukların kökeninin Karaçay-Malkar ve Kırım Türklerinden ayrılmış bir boy olduğu fikrinden de bahsetmiştir. Çobanzade'nin fikrine katılan Rus Türkolog A. Samoyloviç de Kumukların, Karaçay-Malkarlılar gibi Türklerden önce Dağıstan bölgesinde yaşayan yerli halkların Türkleşmesi sonucunda ortaya çıkan bir boy olduğu görüşünü kabul etmiştir (Tavkul, 2005).

"Kumık, Kumih, Kumuh, Gumık ve Gumih şekillerinde de yazıldığı görülen ismin geçtiği en eski kaynak bir bey adı olarak kaydedildiği *Dîvânü lugâti'-Türk'tür (Dîvânü lugâti'-Türk Tercümesi, III, 339)*" (Kurtuluş, 2002:372). "Rus istilasına kadar Kumuk'lar, Şahmal'lık (Şamhal) sistemine bağlı mustakil ve milli bir idareye sahip idiler. XV. - XVI. yüzyıla ait tarih kaynakları, bu Şahmallığa "Tarkov" adı vermişlerdir. 1813 yılında, diğer Dağıstan yahut Kuzey - Kafkasya toprakları gibi Kumuk Türkleri de Rusya esaretine alınmıştır. Gülistan muahedesi işbu esareti tasdik eden vesikalardan biri, belki de başlıcasıdır. Buna göre de XIX. yüzyılın ortalarına doğru Kumuk uruğu, tamamıyla milli idaresini kaybetmiş ve çarlık rejimi tarafından Kuzey Kafkasya halkları içerisinde eritilmeğe çalışılmıştır." (Caferoğlu, 1988:51) Fakat Rusların tüm bu baskılarına karşın Kumuklar *adat* adını verdikleri gelenek görenekleriyle kültürlerini ve dillerini yaşatmayı başarmışlardır.

Kumuk Türkçesi (Kumukça) günümüzde büyük çoğunluğu Rusya'ya bağlı özerk Dağıstan Cumhuriyeti'nde yaşayan ve bir kısmı da 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra vatanları Rus işgaline uğradığı için Anadolu'ya göç ettirilen Kumuklar tarafından kullanılmaktadır. Anadolu'da Kumukların Tokat'ın Turhal ilçesine bağlı Üçgözen ve Kuşoturağı Köyünde, Sivas'ın Yıldızeli ilçesine bağlı Yavu Köyünde ve Çanakkele'nin Biga ilçesine bağlı Akköprü ve Doğancı Köyünde yaşadıkları bilinmektedir. Kuzey (Hasavyurt), Orta (Buynak) ve Güney (Haydak) olmak üzere üç ağız bulunan Kumuk Türkçesinin yazı dili Buynak ve Hasavyurt ağızlarına dayanmaktadır. Kumuk Türkçesinin 1928 yılına kadar Arap harfli alfabeyle yazıldığı, 1928-1938 yılları arasında Latin alfabesinin kullanıldığını belirten Pekacar, günümüzde ise Kumukların Kiril harflerine dayanan bir alfabeyle kullandığını ifade etmektedir. (Pekacar, 2011).

Kıpçak (Kuzey-batı) lehçesine dahil olan Kumuk Türkçesinin kullanıldığı coğrafya, tarih boyunca Türklerin göç güzergahında bulunmuştur. İslamiyet'in kabulünden sonra Arapça ve Farsçanın etkisini gösterdiği Kumuk Türkçesinde yalnızca Kıpçakçanın değil, diğer tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinin de özelliklerini görmek mümkündür. Bu bakımdan Kumuk Türkçesinde arkaik (eskicil) olarak adlandırılan birçok unsur tespit edilebilir. Arkaik ifadesi için farklı tanımlamalar mevcuttur. *Türkçe Sözlük*'te *arkaik* ifadesi için "1. Arkaizmle ilgili, eskimiş (söz veya eser) 2. Güzel sanatlarda klasik çağ öncesinden kalan" (TDK, 1998:133), *arkaizm* ifadesi için ise "1. Konuşulan ile yazılan dilde, kullanımdan düşmüş olan eski söz ve deyim. 2. Kullanıldığı çağdan daha eski bir çağdan kalma bir biçimin, bir yapının özelliği" (TDK, 1998:134) tanımı yer alır. Zeynep Korkmaz *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde *eski* ifadesini "(Alm. *Arkaistisch*; Fr. *archaïque*; İng. *archaic*) Eskiye ait, eski devirden kalma arkaik, kalıntı.", *eskilik* ifadesini ise "*Archaismus*; Fr. *archaïsme*; İng. *archaism*) Eskiden kalma; yazı ve konuşma dilinde artık kullanılıştan düşmüş olan, dilin daha eski veya tarihi devirlerine ait kelime, deyim ve şekiller" şeklinde tanımlamıştır. (Korkmaz, 1992:55).

Kumuk Türkçesinin dil özellikleri ve zengin bir söz varlığına sahip olması dilbilimcileri Kumukçaya yönlendirmiş ve bu alanda dikkate değer çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

Kumuk Türkçesi hakkında yapılan ilk çalışmalardan biri Kıymılı Türk dilbilimci Bekir Çobanzade tarafından hazırlanmıştır. Çobanzade, "*Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri (1926)*" adlı çalışmasında Kumuk Türkçesinin fonetik özelliklerinden ve biçim bilgisinden bahsetmiş, Kumuklardaki *sarin* (mani), *yır* (destan), *takmak* (atışma) gibi edebi türler ve bu türlerin şekil ve ölçü sistemi hakkında bilgi vermiştir.

Bir diğer çalışma Johannes Benzing "*Das Kumükische (1959)*" adlı çalışmasıdır. Bu çalışmayı İlhan Çeneli Almanca aslından Türkiye Türkçesine çevirmiştir ("*Kumuk Türkçesi*" (2012)). Benzing çalışmasında, Kumuk Türkçesi hakkında yapılan ilk çalışmalardan bahsetmiş, Kumuk Türkçesinin diyalektleri, ünlü ve ünsüzlerin durumu ve şekil bilgisini örnekleriyle açıklamıştır. Benzing'in bu çalışması Kumuk Türkçesinin küçük bir grameri niteliğindedir. Bu çalışma, daha sonra yapılacak olan Kumuk Türkçesi çalışmalarına temel oluşturmuş, bu çalışmadan sonra Kumuk Türkçesi sahasında yapılan çalışmalar yoğunluk kazanmıştır.

Kumuk Türkçesi hakkında yapılan bir diğer çalışma Çetin Pekacar'ın "*Kumuk Türkçesi'nde Fiil (1999)*" adlı çalışmasıdır. Pekacar çalışmasında, Kumuk Türkçesinde fiil konusunu işlemiş, *fiil yapımı*, *fiil çekimi*, *isim-fiiller*, *zar-fiiller* gibi konular hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir.

Kumuk Türkçesinin ağızları hakkında bir çalışma Osman Uyanık tarafından hazırlanmıştır. Uyanık, "*Kumuk Ağızlarının Yeni Bir Tasnifi (2002)*" adlı çalışmasında daha önce yapılan Kumuk Türkçesi ağızları sınıflandırmalarından bahsetmiş, ağızlardaki fonetik ses özelliklerini tespit ederek Kumuk Türkçesini kuzey ve güney şeklinde iki ayrı gruba ayırmayı uygun gördüğünü belirtmiştir.

Kafkasya'daki Türk toplulukları hakkında çalışan Ufuk Tavkul, "*Kafkasya ve Çevresindeki Türk Toplulukları (2002)*" adlı çalışmasında Kumuk Türklerine de değinmiştir. Tavkul, Kumukların tarihî ve etnik kökenleri hakkındaki farklı görüşlerden bahsetmiş, daha sonra ise Kumuk Türkçesinin diyalektleri ve Kumuk Türkçesinin konuşulduğu bölgeler hakkında bilgi verip Kumuklardaki sosyal yapı, geleneksel hukuk, aile yapısı, din ve eski inançlara da değinmiştir. Bu çalışma hem sosyoloji hem de dilbilimi açısından kapsamlı bir çalışmadır.

Tavkul'un hazırladığı bir diğer çalışma ise "*Kumuk Türkleri. Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme (2005)*" adlı çalışmadır. Tavkul çalışmasında, Kumuk Türkleri hakkında bilgi verdikten sonra Kumuk Türkçesinden Avar ve Lezgi diline çok sayıda sözcüğün geçtiğini belirterek bu sözcükleri göstermiştir. Tavkul, Kumuk Türkçesi ile Eski Türkçenin fonetik özelliklerini karşılaştırmış, daha sonra ise Kumuk Türkçesindeki ses olayları ve Kumuk Türkçesinin morfolojik özellikleri hakkında bilgi vermiştir.

Kumuk Türkçesi hakkında yapılan bir diğer çalışma Çetin Pekacar'ın "*Kumuk Türklerinin Atasözleri (2006)*" adlı çalışmasıdır. Pekacar çalışmasında, Kumuk Türkçesine ait deyim ve atasözlerinin dil

özelliklerini incelemiş, Kumuk Türkçesindeki atasözlerini Eski Türkçe dönemindeki, *Dîvânu Lügâti't Türk* 'teki ve Türkiye Türkçesindeki atasözleri ile karşılaştırmıştır.

Yapılan bir başka çalışma Neşe Erenoğlu'nun "*Kumuk Türkçesinde Oğuzca Unsurlar (2010)*" adlı çalışmasıdır. Erenoğlu, Kumuk Türkçesi sözcüklerinde tespit ettiği Oğuzca unsurları, ses ve şekil bilgisi bakımından incelemiştir. Erenoğlu, tespit ettiği Oğuzca özellikleri çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımlarıyla da karşılaştırmıştır.

Bir başka çalışma Çetin Pekacar'ın "*Kumuk Türkçesi Sözlüğü (2011)*"dür. Pekacar, sözlükte yaklaşık 12.000 madde başına yer vermiştir. Madde başlarını açıklarken deyim, atasözü ve kalıp ifadelerden örnekler göstermiştir. Pekacar, *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*'nü Z. Z. Bammatov'un *Kumukça-Rusça* sözlüğünü esas alarak hazırlamıştır.

Kumuk Türkçesi hakkında yapılan bir başka çalışma Ercan Alkaya'nın "*Kumuk Türkçesinde Edatlar (2013)*" adlı çalışmasıdır. Alkaya, Kumuk Türkçesinde tespit ettiği edatların yapılarını ve işlevlerini incelemiştir. Alkaya çalışmasında, bu edatların Kumuk Türkçesindeki kullanılışlarını örnekleyerek Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını da göstermiştir.

Kumuk Türkçesinin sözcükleri hakkında bir çalışma ise Türker Barış Bulduk tarafından hazırlanmıştır. Bulduk "*Kumuk Türkçesinde Köktürkçe Sözlüksel Unsurlar (2021)*" adlı çalışmasında, Köktürkçe ile Kumuk Türkçesinin sözcüklerini karşılaştırarak ortak kullanılan sözcükleri tespit etmiştir. Bulduk çalışmasında Kumuk Türkçesinde, Eski Türkçe dönemindeki biçimi korunarak kullanılan ve herhangi bir ses veya şekil değişikliğine uğramış sözcükleri iki ayrı grupta ele alarak örneklemiştir.

Kumuk Türkçesi hakkında yapılan çalışmalara katkı sağlamak amacıyla hazırlanan bu çalışmada, Kumuk Türkçesinde belirlenen fonetik ve biçim bakımından arkaik unsurlar ile arkaik sözcükleri incelenecektir. Fonetik ve biçimsel arkaik unsurlar birkaç örnek ile açıklanacak, bu örneklerin tarihi Türk lehçelerindeki durumu kısaca gösterilecektir. Arkaik sözcükleri incelenirken tespit edilen sözcüklerin yalnızca anlamları verilecektir. Kumuk Türkçesi ile Eski Türkçe dönemi (8-11.yy'lar) karşılaştırılırken A.von Gabain'in *Eski Türkçenin Grameri* ve Johannes Benzing'in *Kumuk Türkçesi* adlı çalışmaları esas alınacak, Kumuk Türkçesinin sözcükleri ise Çetin Pekacar'ın *Kumuk Türkçesi Sözlüğü* adlı çalışmasına göre gösterilecektir.

2. FONETİK ARKAİK UNSURLAR

2.1. Söz İçi /-ç-/ Sesinin Korunması (/ç-/: /ç-/)

Söz içi /-ç-/ sesi Eski Türkçe döneminden itibaren (8-11.yy'lar) tarihi Türk lehçelerinde korunmuştur. Türkmen Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi gibi Oğuz grubu lehçelerde söz içi /-ç-/ sesi ötümlüleşerek /-c-/ sesine dönerken Kumuk Türkçesinde bu ses varlığını sürdürmüştür. Kumuk Türkçesinde /-ç-/ sesinin korunduğu örneklerden bazıları şunlardır:

aççı ~ "acı"

Bu sözcük Eski Türkçe dönemine ait Yenisey Yazıtlarında (9-10.yy'lar) "**açig**: 1. acı, ekşi 2. acı, kederli, ızdıraplı 3. vah, heyhat, ne yazık" (Şirin, 2016:719) "*buñ-a (a)çig-a (Ye 13/1)*" (Şirin, 2016:293); Eski Uygur Türkçesinde (9-11.yy'lar) "**açağ/açig**: acı" (Caferoğlu, 2015:2); Karahanlı Türkçesinde (11-13.yy'lar) **DLT**: "**açig**: ekşi, acı; nimetlenme" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014:538); Harezmi Türkçesinde (13-15.yy'lar) **NF**: "**açig**: acı; acı, ızdırap, elem" (Mahmud B. Ali, 2014:4); Çağatay Türkçesinde (15-20.yy'lar) **LÇTO**: "**açig**: acı, mer, sert, telh-nak, dert, elem, keder, veca" (Şeyh Süleyman Efendi, 1882:5) şeklindedir. Clauson bu sözcüğün Çağatay Türkçesinde c'li biçimi "**acığ/acık**"ın da bulunduğunu belirtir (Clauson, 1972:2). Kıpçak Türkçesinde (13-17.yy'lar) /-ç-/ sesinin korunmasıyla "**açı**" (Toparlı, Vural ve Karaatlı, 2014:1); Kumuk Türkçesinde ise "**aççı**" (**Kum.** "**aççı**: 1) acı 2) acılık 3) ekşi, kekre [...]" (Pekacar, 2011:22) biçiminde olan sözcük Türkiye Türkçesinde /-ç-/ sesinin ötümlüleşmesiyle "**acı**" (TDK, 1998:7) şeklindedir.

Ariw sözüñ ayılğan can azıqdır / **Aççı** sözüñ gabur başda qazıqdır "*Güzel sözüñ cana azık gibidir / Acı sözüñ kabir başındaki kazık gibidir (SG, 100)*" (Pekacar, 2011:22)

Aççı bolup açımay, tatlı bolup tatımay. "*Acı olup acımıyor, tatlı olup tatlanmıyor.*" **KTA-9** (Pekacar, 2006:41)

Aççını tatımağan tatlıni tatımas. "*Acıyı tatmayan, tatlıyı tatmaz.*" **KTA-10** (Pekacar, 2006:41)

Birev-birevge **aççı** da dür, tatlı de. "*Bir kişi bir kişiye hem acıdır, hem tatlı.*" **KTA-611** (Pekacar, 2006:86)

uçuz ~ “ucuz”

Eski Türkçenin yazıtlar döneminde bu sözcük “**uçuz**: ucuz, sefil” (Akalin, 2007:304) “*yuyka (ä)rkli : tup(u)lg(a)lı uç(u)z (ä)rm(i)ş : y(i)nçgä (ä)rkli(i)g : üzg(ä)li : uç(u)z (T 13)*” (Şirin, 2016:255); Eski Uygur Türkçesinde “**uçuz**: hafif, az, ihmal edilmiş” (Caferoğlu, 2015:262); Karahanlı Türkçesinde **DLT**: “**uçuz**: ucuz, hor görülen zelil kimse” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014:915); Harezmi Türkçesinde **NF**: “**uçuz**: ucuz” (Mahmud B. Ali, 2014:445) şeklindedir. Clauson bu sözcüğü “**uçuz (ucuz)**” (Clauson, 1972:32) şeklinde madde başı olarak göstermiş olsa da bu ikili kullanım yalnızca Çağatay Türkçesinde görülür. Şeyh Süleyman Efendi'nin Çağatay Türkçesi sözlüğünde ise bu sözcük *c*'li biçimdedir: **LÇTO**: “**ucuz**: ahün, erzân, rahis” (Şeyh Süleyman Efendi, 1882:28). Bu sözcük Kıpçak Türkçesinde /-ç-/ sesinin korunmasıyla “**uçuz**: ucuz değersiz; kolay” (Toparlı, Vural ve Karaatlı, 2014:291); Kumuk Türkçesinde “**uçuz**” (**Kum.** ucuz; ucuzla *uçuz mal*: ucuz mal *uçuz bolmak*: ucuzlamak)” (Pekacar, 2011:351) ve Türkiye Türkçesinde ise /-ç-/ sesinin ötümlüleşmesiyle “**ucuz**” (TDK, 1998: 2271) şeklindedir.

Eger yalğan otda yağıla busa, ağaç eki kere **uçuz** bolar edi. “Eğer yalan ateşte yakılıysaydı ağaç iki kat ucuz olurdu.” **KTA-874** (Pekacar, 2006:105)

Papaxdan papax bolmas, özünden **uçuz** başda görünse. “Kalpaktan kalpak olmaz, kendinden değersiz başta görünürse.” **KTA-1695** (Pekacar, 2006:164)

Qıymatlısın qıdır, al, **uçuz** zatdan çıqmas bal. “Kıymetlisini gezerek al, ucuz şeyden çıkmaz bal.” (TT. Ucuz etin yahnisi tatsız olur. Ucuzdur vardır illeti, pahalıdır vardır hikmeti.) **KTA-1914** (Pekacar, 2006:179)

2.2. Söz Başı /t-/ Sesinin Korunması (/t- / /t-)

Söz başı ötümsüz /t-/ sesi Eski Türkçe döneminden itibaren tarihi Türk lehçelerinde korunurken Çağatay Türkçesinde az sayıda sözcükte (*ET te- > Çağ. dé-; ET takı > Çağ. dağı gibi*) /t- / > /d- / ötümlüleşmesi vardır. Kıpçak Türkçesinde bu sesin değişken olması nedeniyle bazı kelimelerde ikili kullanım (*tagı ~ dağı* “dahi”, *tağuk ~ dağuk* “tavuk”, *teniz ~ deñiz* “deniz” vb.) görülmüştür. Söz başı /t-/ sesi Oğuz grubu lehçelerde ötümlüleşerek /d- / sesine dönerken Karluk grubu lehçelerde (Öz. ve Uyg.) ve Kıpçak grubu lehçelerde (*Tat., Kaz., Kır...*) bu ses korunmuştur. Kumuk Türkçesinde ise *dağ, damğa, dar, de-, doñuz, dört...* gibi sınırlı sayıdaki sözcükte söz başı /t-/ sesi ötümlüleşerek /d- / sesine dönmüştür. Kumuk Türkçesinde söz başı /t-/ sesinin büyük ölçüde korunmuş olması nedeniyle bu durum arkaik olarak değerlendirilmiştir. Kumuk Türkçesinde söz başı /t-/ sesinin korunduğu örneklerden bazıları şunlardır: *tav* “dağ”, *tıñla-* “dinle-”, *tala-* “dala-”, *tamaq* “damak”, *teñ* “denk”, *teri* “deri”, *tiş* “diş” gibi.

tav ~ “dağ”

Clauson'a göre “**tağ**” yaygın olarak kullanılsa da “**taw**” (Clauson, 1972:463) biçimi de bulunan sözcük Eski Türkçe döneminde “**tağ**: dağ, kuzey” (Akalin, 2007:296), *t(a)şra : yor(i)yur : tiy(i)n : kü (e)ş(i)d(i)p : b(a)lıkd(a)kı : t(a)şık(m)iş : t(a)gd(a)kı : inm(i)ş (KT D 11-12; BK D 10-11)* (Şirin, 2016: 319); Karahanlı Türkçesinde **DLT**: “**tāg ~ tağ**: dağ” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014:847); Harezmi Türkçesinde **NF**: “**tağ**: dağ” (Mahmud B. Ali, 2014:393); Çağatay Türkçesinde **LÇTO**: “**tağ**: tağ, cebel, kütel, tepe” (Şeyh Süleyman Efendi, 1882:101); Kıpçak Türkçesinde “**dağ ~ tağ ~ tav**: dağ” (Toparlı, Vural ve Karaatlı, 2014:55, 258, 265) ve Türkiye Türkçesinde /t- / > /d- / ötümlüleşmesiyle “**dağ**” (TDK, 1998:512) biçimindedir. Kumuk Türkçesinde ise bu sözcük “**taw**: dağ, dağlık” (Pekacar, 2011:325) şeklindedir.

“**taw tawa** yoluqmay, adam adamğa yoluqa ats. dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur, onu yüregi **taw** çağı boldu a) o çok böbürlendi b) o çok sevindi)” (Pekacar, 2011:325)

Ariden qarasa, **tav** da tegiş. “Uzaktan bakınca dağ da düzgün.” **KTA-192** (Pekacar, 2006:55)

Qayğıni tavğa bergende, **tav** uvalğan, soñ onu adamğa bergen. “Derdi dağa vermişler, dağ ufalanmış, sonra onu insana vermişler.” **KTA-1843** (Pekacar, 2006:174)

<i>Tavlanı maskevünde, Tav artında tavidaman. Tiplisde buğavluman, Bir seni uçun davdaman.</i>	Dağların güzelinde, Dağ ardında dardayım. Tifliste bağlıyım, Senin için savaştayım. (Öztürk, 2008:49)
<i>Tavda ağaç gıçıra, Balta meni kese dep. Ulan yaşlar süyüne, Erüv kızlar öse dep.</i>	Dağda ağaç bağıyor, “Balta beni kesiyor”. Gençler de seviniyor, Güzel kızlar büyüyor. (Bay, 2015:93)

tıñla- ~ “dinle-”

Clauson'a göre “**tıñla-(d-)**: dinlemek, daha çok işitmek” (Clauson, 1972:522) anlamındadır. Bu sözcük Eski Türkçe döneminde “**tıñla-:** dinlemek” (Akalin, 2007:299) *ul(a)yu : in(i)ygün(ü)m : ogl(a)n(i)m : biriki*

: *og(u)ş(u)m : bod(u)n(u)m : bir(i)yä : ş(a)d(a)pıt b(ä)gl(ä)r : yır(i)ya : t(a)rk(a)t : buyruk : b(ä)gl(ä)r ot(u)z [...]* tokuz *og(u)z b(ä)gl(ä)ri : bod(u)nı : bu s(a)b(i)m(i)n : ädgiüti : (e)ş(i)d : k(a)t(i)gdı : **tuğla** : (KT G 1-2)* (Şirin, 2016:517); Karahanlı Türkçesinde **DLT**: “**tuğla-** dinlemek, (söze) kulak asmak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014:878); Harezmi Türkçesinde **NF**: “**tuğla-** dinlemek” (Mahmud B. Ali, 2014:425); Çağatay Türkçesinde **LÇTO**: “**tuğlamak**: dinlemek, istimā etmek, kulak virmek, isgā ve gūş etmek” (Şeyh Süleyman Efendi, 1882:138); Kıpçak Türkçesinde “**tuğla- ~ dinle- ~ dünle-** dinlemek” (Toparlı, Vural ve Karaatlı, 2014:62, 67, 274); Kumuk Türkçesinde ise “**tuğla-** dinlemek *tergew berip tuğlamaq* dikkatle dinlemek” (Pekacar, 2011:333) ve Türkiye Türkçesinde “**dinle-**” (TDK, 1998:594) şeklindedir.

Adamlıq nedir - anlamak, az söylep, köp tuğlamaq . “ <i>İnsanlık nedir; anlamak, az söyleyip çok dinlemek.</i> ” KTA-41 (Pekacar, 2006:44)
Almağa salımı yoq, tuğlama kalamı yoq. “ <i>Almaya selâmu yok, dinlemeye kelâmı yok.</i> ” KTA-116 (Pekacar, 2006:49)
Anlavsuznu yiberip, tuğlay barğan artından. “ <i>Anlayışsız (veya akılsız) gönderip, dinlemeye gitmiş arkasından.</i> ” KTA-164 (Pekacar, 2006:53)
Avuz bir, qulaq eki; eki tuğla , bir eşit. “ <i>Ağız bir, kulak iki; iki dinle, bir işit.</i> ” (TT. Ağız bir, kulak iki; bir söyle, iki işit) KTA-362 (Pekacar, 2006:68)
Tuğlamasa anağa - xorluq gelir balağa. “ <i>Dinlemezse anneyi, rezalet gelir çocuğa.</i> ” KTA-2330 (Pekacar, 2006:2330)
Yırlayğanğa tuğlağan - yılayğanğa külegen. “ <i>Türkü söyleyeni dinleyen, ağlayana gülen.</i> ” KTA-2918 (Pekacar, 2006:251)

2.3. Söz Başı /b-/ Sesinin Korunması

Eski Türkçede *bar*, *bar-*, *bir-/ber-* ve *bol-* sözcüklerindeki söz başı ötümlü /b-/ sesi tarihi Türk lehçelerinde korunmuştur. Kıpçak Türkçesinde ise bu sesin bazen yarı-ünlü çift dudak ünsüzü /v-/ ye dönüşmesiyle birkaç sözcükte ikili kullanım (/b-/ > /v-/: *bar/var*; *bar-/var-*; *bir-/ver-*) mevcuttur. Oğuz grubu lehçelerde söz başı /b-/ sesi yarı ünlü /v-/ sesine dönerken bu gruba ait Türkmen Türkçesinde, Karluk grubu ve Kıpçak grubu lehçelerin tamamında ve Kumuk Türkçesinde bu ses, *bar*, *bar-*, *ber-* ve *bol-* sözcüklerinde korunmuştur. (*ET bar* > *Kum. bar*; *ET bar-* > *Kum. bar-*; *ET bir-* > *Kum. ber-*)

bar ~ “var”

Clauson bu sözcüğü açıklamak için Kaşgarlı Mahmud’un tanımını referans göstererek bu sözcüğün isim cümlelerinde yüklem oluşturduğunu belirtmiştir (Clauson, 1972:353). Eski Türkçe döneminde bu sözcük “**bar**: 1. var, mevcut 2. varlıklı, zengin” (Şirin, 2016:722) şeklindedir; “*Yer teñri törümüşte berü bay yeme bar yok çığay yeme bar*” –Yer (ve) gök yaratıldığından beri zengin de var, yok yoksul da var. (İKP V/8, VII-2) (Şirin, 2015:123). Karahanlı Türkçesinde **DLT**: “**bar~bar**: bir şeyin mevcut olduğunu ve yerinde bulunduğunu haber veren bir kelime, var” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014:573); Harezmi Türkçesinde **NF**: “**bar**: var, mevcut olan” (Mahmud B. Ali, 2014:44); Çağatay Türkçesinde **LÇTO**: “**bar**: var, mevcüd, büd, hest” (Şeyh Süleyman Efendi, 1882:67); Kıpçak Türkçesinde “**bar ~ var**: var, mevcut” (Toparlı, Vural ve Karaatlı, 2014:23); Türkiye Türkçesinde “**var**” (TDK, 1998:2331) ve Kumuk Türkçesinde ise “**bar**: 1) var, mevcut 2) mevcut, bütün, hep 3) zengin, varlıklı, hali vakti, yerinde” (Pekacar, 2011:60) şeklindedir.

Aç atım - bar atım, toq atım - yoq atım. “ <i>Aç atım, var atım; tok atım, yok atım.</i> ” KTA-4 (Pekacar, 2006:41)	
Pulan yerde altın bar , barsa - bağır tabulmas. (AKA-57, NEM-159) “ <i>Filan yerde altın var (derler), gitsen bakır da bulunmaz.</i> ” KTA-102 (Pekacar, 2006:48)	
<i>Ör yaqda bir yılğınlı toğay bar, Onu da içi tolup suvu bar. Suvnu içinde sülük barı bilindi, Gözüm barıp bir bakaga ilindi.</i>	<i>Üst tarafta yılğınlı vadi var, Onun içi dolu suyu var. Suyun içinde sülük olduğu bilindi, Gözüm varıp bir kurbağaya ilindi.</i> (Öztürk, 2008:44)
<i>Bavuğuzda gül bar mı? Gelip getme yol bar mı? Bir geçe gonak gelsem Mağa yatma yer bar mı?</i>	<i>Bahçenizde gül var mı? Gelip gidecek yol var mı? Bir gece misafir gelsem Bana yatmaya yer var mı?</i> (Bay, 2015:92)

bar- ~ “var-”

Eski Türkçe döneminde “**bar-**: 1. gitmek 2. elçi gitmek 3. varmak, ulaşmak 4. ölmek, vefat etmek 5. savaşta hücum etmek 6. el / il, bodun, kalkınma, müreffeh düzeye ulaşmak 7. yardımcı fiil” (Şirin, 2016:722) “*yokadu barır ermiş -Yok olmak üzereymiş- (KT D 10)*” (Şirin, 2015:109); Karahanlı Türkçesinde **DLT**: “**bar-**: gitmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014:573); Harezmi Türkçesinde **NF**: “**bar-**: varmak, erişmek, gelmek; gitmek” (Mahmud B. Ali, 2014:46); Çağatay Türkçesinde **LÇTO**: “**barmak**: varmak, muhafaza etmek, gitmek, sülüh etmek, zâhib, azim olmak” (Şeyh Süleyman Efendi, 1882:67); Kıpçak Türkçesinde “**bar- ~ var-**: varmak, gitmek, ulaşmak” (Toparlı, Vural ve Karaatlı, 2014:23) şeklindedir. Türkiye

Türkçesinde “**var-**” (TDK, 1998: 2332) şeklinde olan sözcük Kumuk Türkçesinde “**bar-:** 1) gitmek (yürüyerek veya taşıt ile) *biz Lenin görsetgen yol bulan barabız* biz Lenin’in gösterdiği yolda gidiyoruz; 2) birine ziyaret maksadıyla gitmek; 3) mec. Herhangi bir yönde ilerlemek, gelişmek; *biz hali yaman barmaybız* biz şimdi kötü ilerlemiyoruz; 4) –A’lı zarf-fiil şekliyle bir hareketin yavaş yavaş geliştiğini, ilerlediğini gösterir; *yuuwqlaşıp bara turup* gittikçe yaklaşarak, yaklaşıyor; 4) başka fiillerin –**Ip**’lı zarf-fiil şekillerine eklenerek yardımcı fiil görevinde kullanılır ve hareketin, bittiğini gösterir; *alıp barmak* bir şeyi götürmek” şeklindedir (Pekacar, 2011: 61).

Börü aşamağan ečki Kabağa barır . “ <i>Kurdun yemediği keçi Kâbe’ye varır.</i> ” KTA-682 (Pekacar, 2006:91)	
<i>Töşekleni yayıp da, Yurğanni yaymadım. Golumna homuzbulan, Barma bir üy tapmadım. Gonak bolup barğanna, Halı yaydı törüne. Gonak bolğan üyümne, Bir eruv gız görüne.</i>	Yatakları serdim de, Yorganları sermedim. Elimde mızıkamla, Gitmeye ev görmedim. Misafir olup gidince, Halı serdi baş köşeye. Misafir olduğum evde, Bir güzel kız görünüyor. (Bay, 2015:33)

ber- ~ “ver-”

Eski Türkçe döneminde bu sözcük “**bir-/ber:** 1. vermek 2. düşmana teslim etmek 3. (iş sözüyle) hizmet etmek 4. (yabgu, şad vb.) bir göreve atanmak 5. ad veya unvan vermek 6. evlendirmek 7. yardımcı fiil” (Şirin, 2016:724) şeklindedir. “*sihilim kunçuyug birtimiz –Kız kardeşim prensesi evlendirdik. (KT D 20; BK D 17)*” (Şirin, 2015:92). “Eski Türkçede *bir-* ve kapalı /e/ ile *ber-* biçimlerinde yazılan bu geçişli fiil, “vermek” temel anlamı dışında birçok mecaz anlamda kullanılırdı” (Şirin, 2015: 91) “*Bir-* eyleminin yazıtlar dönemi Türkçesinde *ber-* biçiminde de yazılması, kapalı /e/ sesinin Eski Türkçede varlığının kanıtlarından biridir.” (Şirin, 2015: 92). Karahanlı Türkçesinde **DLT:** “**bir- ~ bir- ~ ber-:** ver-” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014:589); Harezmi Türkçesinde **NF:** “**bér-:** 1) vermek; evlendirmek; 2) kesinlik bildiren tasvirî fiil” (Mahmud B. Ali, 2014:57); Çağatay Türkçesinde **LÇTO:** “**bérmek:** virmek, te’diye ve ifâ eylemek, daden, edâ eylemek” (Şeyh Süleyman Efendi, 1882:91); Kıpçak Türkçesinde “**ber- ~ bir- ~ ver- ~ vir-:** vermek” (Toparlı, Vural ve Karaatlı, 2014:27, 31, 302, 303); Türkiye Türkçesinde “**ver-**” (TDK, 1998:2343) ve Kumuk Türkçesinde “**ber-:** 1) vermek; sunmak; takdim etmek *ahamiyat bermek* önem vermek 2) teslim etmek, vermek *şaharnı bermek* (düşmana) şehri vermek 3) teslim olmak, yenildiğini itiraf etmek” (Pekacar, 2011:70) şeklindedir.

Alğan busaň berirsen, bergen busaň alırsan. “ <i>Aldıysan verirsin, verdiysen alırsın.</i> ” KTA-95 (Pekacar, 2006:47)	
Aqça bergen soğar şuvşuvnu. “ <i>Parayı veren düdüğü çalar.</i> ” (TT. aynı) KTA-166 (Pekacar, 2006:53)	
Berçi belin sındırğan, alçı canın tındırğan. “ <i>Ver!</i> ” <i>belini bükür; “al!” canına sefa olur (yani vermek zor, almak kolaydır).</i> KTA-554 (Pekacar, 2006:81)	
Berme malıñ bolmasın, tilinñde balıñ bolsun. “ <i>Verecek malın olmasın, dilinde balın olsun.</i> ” KTA-566 (Pekacar, 2006:82)	
<i>Öğüzüm gara gaşğa, Basmayman çağıl taşğa. Atam anam berse de, Barmasman yetim yaşğa.</i>	Öküzüm siyah alını sakar, Basmyorum çakıl taşta. Babam annem verse de, Evlenmem yetim gençle. (Bay, 2015:84)

bol- ~ “ol-”

Clauson’a göre *bol-* fiili “**olmak;** varlık kazanmak; ... haline gelmek” (Clauson, 1972:331); Eski Türkçe döneminde “**bol-:** 1. olmak, varlık kazanmak; 2. olmak, yaratılmak, vücuda gelmek; 3. yardımcı fiil” (Şirin, 2016:724) “*teñri teg teñride bolmuş türk bilge kağan ödke olurtum –(Ben) Tanrı gibi Tanrı’dan olmuş / doğmuş (gök gibi Tanrı’dan olmuş / doğmuş / Tanrı gibi gökte olmuş) Türk Bilge kağan bu zamanda tahta çıktım. (KT G 1)*” (Şirin, 2015: 31); Karahanlı Türkçesinde **DLT:** “**bol-:** olmak, mevcut olmak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014:593); Harezmi Türkçesinde **NF:** “**bol-:** olmak” (Mahmud B. Ali, 2014:74); Çağatay Türkçesinde **LÇTO:** “**bolmak:** olmak, kevn, mevcüd, peydâ” (Şeyh Süleyman Efendi, 1882:86); Kıpçak Türkçesinde “**bol- ~ ol-:** olmak, meydana gelmek” (Toparlı, Vural ve Karaatlı, 2014:34, 204) şeklindedir. Oğuz grubundaki Türkmen Türkçesinde “**bol-**” şeklinde olan sözcük Türkiye Türkçesinde “**ol-**” (TDK, 1998:1680), Kumuk Türkçesinde ise “**bol-:** 1) olmak; 2) –(y)abilmek; olmak, -laşmak, -lanmak; 3) bir yerde olmak, bulunmak, mevcut olmak; 4) olmak, vuku bulmak, meydana gelmek; 5) var olmak, mevcut olmak; 6) gerçekleşmek; 7) yetişmek, büyümek; 8) birleşik fiillerin bünyesine dahil olmak; 9) yardımcı fiil olarak –Gan ekli asıl fiillerle birleşir ve taklidini yapma, rolüne girme anlamında görünür; 10) yeterlik yardımcı fiildir” (Pekacar, 2011:78) şeklindedir.

Anay desem ananay, Bu boldu neçe neçe. İmanından ayrılğır, Menden ayrılğan geçe.	Anay desem ananay, Bu oldu nice nice. İmanından ayrıl, Benden ayrıldığın gece. (Öztürk, 2008:50)
Alaşa bol biyik bol , Topukğa gel tizge gel. Sen meni süyemisan, Erten ahşam bizge gel.	Kısa da olsun uzun da olsun. Topuğa gel dize gel, Sen beni seviyorsan, Sabah akşam bize gel. (Bay, 2015:93)

3. BİÇİM BİLGİSİ BAKIMINDAN ARKAİK UNSURLAR

3.1. /+çI/ İsimden İsim Yapma Ekinin ç’li Biçiminin Korunması

Eski Türkçenin en sık kullanılan isimden isim yapma eklerinden olan /+çI/ meslek ekidir ve yaparı bildirir. Tüm tarihi Türk lehçelerinde bu ek ç’li ve düz-dar ünlülü (i-i) olarak kullanılmıştır. Oğuz grubu lehçelerde ekin c’li ve dar-yuvarlak ünlülü (u-ü) kullanımı da mevcuttur. Kıpçak grubu lehçelerde bu ekin kullanımında ses değişiklikleri görülse de Kumuk Türkçesinde bu ekin Eski Türkçe dönemindeki biçimi (/+çI/) korunmuştur. Bu ekin dar yuvarlak ünlülü biçimi Kumuk Türkçesinde nadiren görülür. (Tat. +çı, çé; Kaz. +şı; Kır. +çI, +çU) (Buran ve Alkaya, 2013).

Seni yimik yaşlanı, Azbarğa yalçı almam. Ölgünçe ersiz galsam, Yarlı ulanğa barmam.	Senin gibi gençleri, Kapıya hizmetçi almam. Ölene kadar kocasız kalsam da, Fakir oğlana varmam. (Bay, 2015:85)
Gelme göğnüing bariken, Geleçi yibereyim. Atangnan amalınğan, Men seni tileteyim.	Bana gönlün var imiş Dünürcü göndereyim Babandan ağabeyinden Ben seni isteteyim (Bay, 2015:93)

3.2. /+sIrA-/ İsimden Fiil Yapma Ekinin Korunması

Eski Türkçe döneminde seyrek olarak kullanılan isimden fiil yapma eki /+sIrA/ “-sIz kalmak” (il+sirä- “ilsiz kalmak” (il: ülke, il); tatıg+sıra- “tatsızlanmak” (tatıg: tat)) (Akalin, 2007:50); Karahanlı Türkçesinde **KB-4329**: “Kara karnı todsa tili başsırar, Basa tutmasa bek özi erk sürer başsıra-:başsız bırakmak” (Arat, 2005:746) ve Kıpçak Türkçesinde (uyuksıra- ~ uyuhısıra-: “uykusuz olmak”) (Argunşah ve Sağol Yüksekova, 2016:330) de seyrekler. Harezmi Türkçesi ve Çağatay Türkçesinde bu ekin kullanımı tespit edilememiştir. Bu ek Oğuz grubu lehçelerden sadece Türkmen Türkçesinde kullanılmaktadır. Johannes Benzing ise bu ekin Kumuk Türkçesindeki kullanımı için şu iki örneği vermiştir: uhu-sıra- «uykusuz olmak, dalıp gitmek, uyuklamak», külem-sire- «gülümsemek» (Çeneli, 2012:176).

3.3. /+gar-/ İsimden Fiil Yapma Ekinin Korunması

Eski Türkçe döneminde seyrek olarak kullanılan isimden fiil yapma eki /+gar-/ (köñülkär- “düşünmek (köñül: gönül, kalp), birgär-ü “beraber” (bir: bir; zarf fiil) (Akalin, 2007:49); Karahanlı Türkçesinde **DLT**: “**andgar-**: yemin ettirmek”; “**atgar-**: at vb. şeylere binmede yardımcı olmak, bindirmek”; “**otgar-**: otlatmak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014:550, 563, 779) ve Harezmi Türkçesinde “**suwgar-**” (Argunşah ve Sağol Yüksekova, 2016:190) de sınırlı sayıda kullanılmıştır. Oğuz grubu lehçelerde kullanılmayan bu ek Kıpçak grubu lehçelerde ve Kumuk Türkçesinde korunmuştur. Kumuk Türkçesinde bu ek şu sözcüklerde tespit edilmiştir:

başğarmaq : değişmek. sen başğarğansan sen değişmişsin; ol başğarmağan o değişmemiş. (Pekacar, 2006:64) esgermek : 1) hatırlamak, anmak; 2) anmak, adını anmak, bahsetmek, sözünü etmek; biz seni köp esgerebiz biz seni çok hatırlıyoruz; seni atıñni cıyında esgere ediler senin adını toplantıda anıyorlardı. (Pekacar, 2011:123) qutğarmaq : kurtarmak; ölümünden qutqarmak ölümden kurtarmak (Pekacar, 2011:273) suğarmaq : sulamak; habicaylanı suğarmak mısırları sulamak (Pekacar, 2011:303) Yüz suğarma , güz suğar . “Yüz (kere) sulama, güzün sula.” KTA-2979 (Pekacar, 2006:256) yaşğarmaq : 1) yeşermek, yeşillenmek; awlaqlar yaşğara tarlalar (veya kırlar) yeşeriyor; 2) gençleşmek, gencelmek; sen yaşğarıp görünesen sen yaşını göstermiyorsun, sen genç görünüyorsun. (Pekacar, 2011:387)

3.4. “uçun” Son Çekim Edatının Korunması

“Uçun” edatının yapısıyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. “W. Bang (St. III, 1273) ve T. Banguoğlu (SN. §79) bu edatın yapısını uç “uç, nihayet” kelimesi ile ilgili görmüşlerdir.” (Korkmaz, 1962:31). Korkmaz (1962)’a göre uçun/içün sözcüğü Türkçenin bütün dönemlerinde sebep bildiren bir edat olması sebebiyle uç sözcüğü “uç, nihayet” anlamında değil, A.von Gabain’in belirttiği gibi “sebeb” anlamını taşımaktadır. Bu

sözcük *uç* köküne iyelik eki (+*u*) ve vasıta hali ekinin (+*n*) eklenmesiyle oluşmuştur. Bu edat Türkçenin tarihi lehçelerinde /ç/ sesinin inceltici etkisiyle *uçun* > *üçün* biçiminde kullanılmıştır. (ET “*uçun/üçün*” (Gabain, 2007:97); *Kar./Har./Çağ./Kıp.* “*üçün*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014:), (Mahmud B. Ali, 2014:452), (Şeyh Süleyman Efendi, 1882:28).

Cuvğan uçun qara qançiq aq bolmas. “Yıkamakla kara (dişi) köpek ak olmaz.” KTA-742 (Pekacar, 2006:95)	
İte süyek bulan urğan uçun hantsıllamas. “İte kemik ile vurulduğu için ciyaklamaz.” KTA-1337 (Pekacar, 2006:138)	
Tavlani maskevünde, Tav artında tavadaman. Tiplisde buğavluman, Bir seni uçun davdaman.	Dağların güzelinde, Dağ ardında dardayım. Tifliste bağlıyım, Senin için savaştayım. (Öztürk, 2008:49)

3.5. “şo” ve “ol” İşaret Zamirlerinin Korunması

Eski Türkçe döneminde kullanılan “şo” işaret zamiri (şo “şu” şunda, ş(u)nda (Yen) “şurada, eskiden” (Gabain, 2007:68)) diğer tarihi Türk lehçelerinde “uş” biçimindeyken, Kumuk Türkçesinde Eski Türkçedeki biçim (şo) korunmuştur. Bu işaret zamiri Türkiye Türkçesinde ise “şu” biçimindedir.

Aşağanıñni kim süyse, yaşağanıñni da şo süyer. “Yemeni kim isterse, yaşamanı da o ister.” KTA-234 (Pekacar, 2006:58)	
Paqırlıq yaşavğa çataq busa da, erkek gişiğe şo bir zat da tügül. “Fakirlik hayata çelme gibi ise de, erkek kişiye bu bir şey değildir.” KTA-1702 (Pekacar, 2006:164)	
Şo bizim beyni atı, Şonna baylanıp tura. Bir yerğe barağannda, Şo atğa minip bara.	O bizim beyin atı, Orada bağlanıp durur. Bir yere gidecek olsa, O ata binip gider. (Bay, 2015:16)

Eski Türkçe döneminin en sık kullanılan “ol” işaret zamiri diğer tarihi Türk lehçelerinde de “ol” biçiminde kullanılmıştır. Oğuz grubu lehçelerde “o” biçiminde olan bu zamir sadece Türkmen Türkçesinde “ol” biçimindedir. Bu zamir Kıpçak grubu lehçelerde ve Kumuk Türkçesinde de “ol” biçimini korumuştur.

Batır getgen zatını haqında yrlasa, demeli, ol qart bolğan. “Yiğit kaybettiği şeyi anlatıyorsa, demek ki o yaşlanmış.” KTA-526 (Pekacar, 2006:79)	
Haraqıdan ari bol, bir balahğa salar ol. “İçkiden (rakıdan) uzak ol, bir belâya salar o.” KTA-1226 (Pekacar, 2006:130)	
İnsan, sen tiliñni saqla, ol yılandır, seni tiger. “İnsan, sen dilini koru; o yılandır, seni sokar.” (TT. Dilim seni dilim dilim dileyim, başıma geleni senden bileyim.) KTA-1300 (Pekacar, 2006:136)	

4. KUMUK TÜRKÇESİNDE ARKAİK SÖZVARLIĞI

Kumuk Türkçesindeki arkaik sözvarlığı tespit edilirken A.von Gabain’in *Eski Türkçenin Grameri* adlı çalışmasındaki sözlük esas alınmıştır. Arkaik sözvarlığının Kumuk Türkçesindeki karşılıkları için Çetin Pekacar’ın *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*’nden yararlanılmıştır. Kumuk Türkçesi sözvarlığında, Eski Türkçedeki biçimi korunarak kullanılan sözcükler listelenmiş, herhangi bir ses veya şekil değişikliğine uğrayan sözcük aşağıda verilen listeye dahil edilmemiştir.

- aç “aç” ET (ETG:258); Kum. (KTS:22)
- açı- “acımak” ET (ETG:258); Kum. (KTS:23)
- ağu “zehir” ET (ETG:259); Kum. (KTS:27)
- al “al, kırmızı” ET (ETG: 259); Kum. (KTS:29)
- al “ön; yan; taraf” ET (ETG:259); Kum (KTS:29)
- ala “alacalı” ET (ETG:259); Kum. (KTS:29)
- ana “ana” ET (ETG:260); Kum. (KTS:34)
- arı- “yorulmak” ET (ETG:261); Kum. (KTS:39)
- aşat- “yedirmek” ET (ETG:262); Kum. (KTS:45)
- atlan- “ata bindirmek” ET (ETG:262); Kum. (KTS:46)
- bağa “kurbağa” ET (ETG:266); Kum. (KTS:60)
- bar “var” ET (ETG:266); Kum. (KTS:60)

- barış** “*varış, gidiş*” ET (ETG:266); Kum. (KTS:61)
- bay** “*zengin*” ET (ETG:267); Kum. (KTS:66)
- bäk** “*sağlam*” ET (ETG:267); **bek** Kum. (KTS:66)
- biş- /biş-** “*pişmek*” ET (ETG:268); **biş-** Kum. (KTS:76)
- bölük** “*bölük, kısım*” ET (ETG:269); Kum. (KTS:80)
- bulğan-** “*karışmak*” ET (ETG:270); Kum. (KTS:83)
- but** “*bacak*” ET (ETG:271); Kum. (KTS:84)
- buş-** “*sinirlenmek*” ET (ETG:271); Kum. (KTS:84)
- buz-** “*bozmak*” ET (ETG:271); Kum. (KTS:85)
- buzul-** “*bozulmak*” ET (ETG:271); Kum. (KTS:85)
- bür** “*tomurcuk*” ET (ETG:271); Kum. (KTS:86)
- çäçäk** “*çiçek*” ET (ETG:271); **çeçek** Kum. (KTS:100)
- çın** “*doğru, gerçek*” ET (ETG:272); Kum. (KTS:103)
- çom-** “*dalmak*” ET (ETG:272); Kum. (KTS:106)
- äl** “*halk*” ET (ETG:264); **el** Kum. (KTS:119)
- äm** “*ilaç*” ET (ETG:264); Kum. (KTS:120)
- ämçi** “*otacı, otçu*” ET (ETG:264); **emçi** Kum. (KTS:120)
- är** “*er, bey*” ET (ETG:264); **er** Kum. (KTS:120)
- ärin-** “*üşenmek*” ET (ETG:264); **erin-** Kum. (KTS:122)
- ärte/irte** “*erken*” ET (ETG:265); **erte** Kum. (KTS:123)
- äsün/isen** “*sıhhati yerinde*” ET (ETG:265); **esen** Kum. (KTS:123)
- il-** “*iliştirmek*” ET (ETG:274); Kum. (KTS:163)
- ilin-** “*takılmak*” ET (ETG:274); Kum. (KTS:162)
- ini** “*küçük erkek kardeş*” ET (ETG:275); Kum. (KTS:164)
- isin-** “*ısınmak*” ET (ETG:275); Kum. (KTS:167)
- işle-** “*çalışmak, işlemek*” ET (ETG:276); Kum. (KTS:168)
- it** “*köpek*” ET (ETG:276); Kum. (KTS:168)
- kaçan** “*ne zaman*” ET (ETG:276); **qaçan** Kum. (KTS:240)
- kalın** “*koyu, çok, kalın*” ET (ETG:277); **qalın** Kum. (KTS:242)
- kat-** “*sertleşmek, katlaşmak*” ET (ETG:278); **qat-** Kum. (KTS:254)
- katın** “*kadın*” ET (ETG:278); **qatın** Kum. (KTS:253)
- qılıq** “*ahlak, huy, karakter*” ET (ETG:280); **qılıq** Kum. (KTS:260)
- Kitay** “*Çin*” ET (ETG:280); Kum. (KTS:179)
- koş** “*çift*” ET (ETG:282); **qoş** Kum. (KTS:268)
- kök** “*gök*” ET (ETG:283); **kök/gök** Kum. (KTS:182)
- köl** “*göl*” ET (ETG:283); Kum. (KTS:183)
- körk** “*güzellik*” ET (ETG:283); Kum. (KTS:183)
- kutur-** “*kudurmak*” ET (ETG:284); Kum. (KTS:274)
- müñüz** “*boynuz*” ET (ETG:287); Kum. (KTS:204)
- oçaq** “*ocak*” ET (ETG:288); Kum. (KTS:212)
- oltur-** “*oturmak*” ET (ETG:288); Kum. (KTS:212)

- oň** “sağ” ET (ETG:288); Kum. (KTS:213)
- oňar-** “daha iyi olmak, iyileşmek; yoluna koymak” ET (ETG:288); Kum. (KTS:214)
- ot** “ateş” ET (ETG: 289); Kum. (KTS:218)
- oz-** “kaçmak, kurtulmak; geçmek” ET (ETG:289); Kum. (KTS:220)
- öt-** “geçmek” ET (ETG:291); Kum. (KTS:225)
- saķ** “dikkatli” ET (ETG:292); **saķ** Kum. (KTS:287)
- sana-** “saymak” ET (ETG:292); Kum. (KTS:286)
- sası-** “kötü kokmak; çürümek” ET (ETG:292); Kum. (KTS:288)
- sämiz** “semiz” ET (ETG:293); Kum. (KTS:292)
- sın-** “kırılmak” ET (ETG:292); Kum. (KTS:294)
- siñir** “sinir” ET (ETG:294); Kum. (KTS:297)
- soğan** “soğan” ET (ETG:294); **soğan** Kum. (KTS:298)
- sol** “sol” ET (ETG:294); Kum. (KTS:298)
- soň** “son” ET (ETG:294); Kum. (KTS:299)
- sök-** “azarlamak; sövmek, küfretmek” ET (ETG:294); Kum. (KTS:300)
- suw/sub/süw** “su” ET (ETG:295); **suw** Kum. (KTS:303)
- suwsa-** “susamak” ET (ETG:295); Kum. (KTS:304)
- sür-** “sürmek” ET (ETG:295); Kum. (KTS:305)
- sürt-** “ovmak, sürüştürmek” ET (ETG:295); Kum. (KTS:305)
- süt** “süt” ET (ETG:295); Kum. (KTS:305)
- süzük** “berrak, duru, temiz” ET (ETG:295); Kum. (KTS:306)
- tal** “ET dal; Kum. söğüt dalı” ET (ETG:296); Kum. (KTS:318)
- tal-** “dalmak, dalgınlasmak” ET (ETG:296); Kum. (KTS:319)
- tala-** “yağma etmek, dalamak” ET (ETG:296); Kum. (KTS:318)
- tam** “duvar” ET (ETG:296); Kum. (KTS:319)
- taň** “tan, sabah; şafak vakti” ET (ETG:296); Kum. (KTS:321)
- tap-** “bulmak, keşfetmek” ET (ETG:297); Kum. (KTS:321)
- tar** “dar” ET (ETG:297); Kum. (KTS:322)
- tart-** “çekmek” ET (ETG:297); Kum. (KTS:324)
- tay-** “kaymak; gitmek, ayrılmak” ET (ETG:298); Kum. (KTS:327)
- tayan-** “dayanmak, yaslanmak” ET (ETG:298); Kum. (KTS:326)
- temir** “demir” ET (ETG:298); Kum.(KTS:329)
- täp-** “tepmek, tekmelemek” ET (ETG:299); **tep-** Kum. (KTS:330)
- täri** “deri” ET (ETG:299); **teri** Kum. (KTS:331)
- tın-** “ET dinlenmek; derin nefes almak; Kum. bitmek, durmak, kesilmek” ET (ETG:299); Kum. (KTS:333)
- tuňla-** “dinlemek” ET (ETG:299); Kum. (KTS:333)
- tik-** “dikmek” ET (ETG:300); Kum. (KTS:334)
- til** “diş” ET (ETG:300); Kum (KTS:334)
- tile-** “dilemek, istemek” ET (ETG:300); Kum. (KTS:334)
- tilek** “dilek” ET (ETG:300); Kum. (KTS:334)
- tiş** “diş” ET (ETG:300); Kum. (KTS:335)

- tişi** “*dişi*” ET (ETG:300); Kum. (KTS:336)
- toğ** “*tok*” (ETG:300); **toq** Kum. (KTS:338)
- tol-** “*dolmak*” ET (ETG:301); Kum. (KTS:337)
- tök-** “*dökmek*” ET (ETG:301); Kum. (KTS:340)
- töl** “*döl, zürriyet*” ET (ETG:301); Kum. (KTS:341)
- töşäk** “*döşek, yatak*” ET (ETG:302); **töşek** Kum. (KTS:341)
- tul** “*dul, dul kadın veya erkek*” ET (ETG:302); Kum. (KTS:342)
- tuman** “*duman*” ET (ETG:302); Kum. (KTS:342)
- tur-** “*durmak; kalkmak; ayakta durmak*” ET (ETG:302); Kum. (KTS:342)
- tut-** “*tutmak*” ET (ETG:301); Kum. (KTS:343)
- tuzaq** “*tuzak*” ET (ETG:303); **tuzaq** Kum. (KTS:345)
- tün** “*gece*” ET (ETG:303); **tun/tün** Kum. (KTS:345)
- tüp** “*dip; alt; aşığı*” ET (ETG:303); Kum. (KTS:3469)
- türt-** “*dürtmek*” ET (ETG:303); Kum. (KTS:346)
- tüş-** “*düşmek*” ET (ETG:303); Kum. (KTS:346)
- tütün** “*duman*” ET (ETG:303); Kum. (KTS:347)
- tüz** “*düz; doğru*” ET (ETG:303); Kum. (KTS:348)
- tüz-** “*düzmek, düzeltmek*” ET (ETG:303); Kum. (KTS:348)
- uç** “*uç; sivri uç*” ET (ETG:304); Kum. (KTS:351)
- uç-** “*uçmak*” ET (ETG:304); Kum. (KTS:351)
- uçuz** “*ucuz*” ET (ETG:304); Kum. (KTS:351)
- ur-** “*vurmak, atmak; çarpmak*” ET (ETG:305); Kum. (KTS:354)
- urun-** “*çarpmak, vuruşmak*” ET (ETG:305); Kum. (KTS:354)
- uruş** “*mücadele, vuruşma; savaş; kavga*” ET (ETG:305); Kum. (KTS:255)
- uya** “*yuva; çukur; mağara*” ET (ETG:305); Kum. (KTS:356)
- uyat** “*utanma, ayıp; yüz karası*” ET (ETG:305); Kum. (KTS:357)
- uzaq** “*uzak*” ET (ETG:305); **uzaq** Kum. (KTS:357)
- üç** “*üç*” ET (ETG:305); Kum. (KTS:359)
- üst** “*üst*” ET (ETG:306); Kum. (KTS:306)
- üz-** “*kırılmak, kırmak; koparmak; kesmek*” ET (ETG:306); Kum. (KTS:362)
- üzül-** “*kırılmak; bitmek; kopmak; koparılmak*” ET (ETG:307); Kum. (KTS:362)
- yalğan** “*yalan*” ET (ETG:308); **yalğan** Kum. (KTS:379)
- yalq-** “*ET muhalefet etmek; zıddına gitmek; Kum. yorulmak; bıkmak*” ET (ETG:308); **yalq-** Kum. (KTS:380)
- yara-** “*yaramak, uymak*” ET (ETG:308); Kum. (KTS:384)
- yaraş-** “*yaraşmak, yakışmak*” ET (ETG:309); Kum. (KTS:385)
- yarat-** “*yaratmak*” ET (ETG:309); Kum. (KTS:385)
- yarıl-** “*yarılmak*” ET (ETG:309); Kum. (KTS:385)
- yaz** “*ilkbahar*” ET (ETG:310); Kum. (KTS:390)
- yır/ır** “*şarkı, musiki, türkü*” ET (ETG:310); **yır** Kum. (KTS:395)
- yırağ/ırağ** “*uzak*” ET (ETG:312); Kum. (KTS:395)
- yol** “*yol*” ET (ETG:312); Kum. (KTS:397)

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kumuk Türkçesinde, İslamiyet'in etkisiyle Arapça ve Farsça unsurlar, 18. yüzyılın başından itibaren Kumuk Türklerinin yaşadığı Dağıstan'da Rusların etkisiyle de Rusça sözcükleri ve teknik terimler yoğunluk göstermiştir. Dağıstan bölgesinin güneyde Azerbaycan'a yakın olması sebebiyle Kumuk Türkçesinde Oğuz lehçesinin etkileri (söz başı /k-/ > /g-/ ötümlüleşmesi, söz sonundaki /-g/ sesinin kaybolması gibi) de tespit edilmektedir. Tüm bu etmenlere rağmen Kumuk Türkçesinde Eski Türkçe dönemine ait bazı özellikler korunmuştur. Kumuk Türkçesinde tespit edilen arkaik özellikler şunlardır:

- ✓ Kumuk Türkçesinde, Eski Türkçenin söz içi /ç/ sesi korunmuştur: *aççı, oçaq, ucuz* gibi.
- ✓ Kumuk Türkçesinde, Eski Türkçenin söz başı /t-/ sesi korunmuştur: *tal, tar, teri, tik-, til, tiş, tol-,tur-, tuman, tüş-* gibi.
- ✓ Kumuk Türkçesinde, Eski Türkçede *bar, bar-, ber-, bol-* biçiminde olan sözcükler söz başı /b-/ sesi korunarak kullanılmıştır.
- ✓ Kumuk Türkçesinde, Eski Türkçenin /+çI/ isimden isim yapma ekinin ç'li biçimi korunmuştur: *yalçı, geleçi* gibi.
- ✓ Kumuk Türkçesinde, Eski Türkçede seyrek olarak kullanılan /+sIrA-/ isimden fiil yapma ekinin korunarak birkaç sözcükte kullanılmıştır: *uñu-sıra-, külem-sire-*.
- ✓ Kumuk Türkçesinde, Eski Türkçede seyrek olarak kullanılan /+gAr-/ isimden fiil yapma eki korunmuştur: *esger-, başğar-, qutğar-, suğar-, yaşğar-* gibi.
- ✓ Kumuk Türkçesinde, Eski Türkçenin son çekim edatı "uçun" korunmuştur.
- ✓ Kumuk Türkçesinde, Eski Türkçenin işaret zamirleri "şo" ve "ol" korunmuştur.

Bu çalışmada, Kumuk Türkçesinde Eski Türkçe dönemindeki biçimi korunarak kullanılan fonetik ve biçim bilgisi özellikleri ile sözcükleri ele alınmıştır. Kumuk Türkçesinin yapısı ve sözcükleri incelendiğinde, Eski Türkçe dönemine ait ve Eski Türkçe dönemindeki hali değişikliğe uğramadan kullanılan ses, şekil ve biçim özellikleri tespit edilmiştir. Çalışmada, herhangi bir ses ve şekil değişikliğine uğrayan özelliklere ve sözcüklere yer verilmemiştir. Kumuk Türkçesi zamanla kültürel ve siyasi pek çok çevresel faktörden etkilenmiş olsa da Eski Türkçe ile olan bağlantısını koparmamıştır. Kumuk Türkçesinin diğer tarihi ve çağdaş Türk lehçeleriyle olan ilişkisi dilbilimcileri bu alana yöneltmiş ve bu alanda pek çok kıymetli çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışma ile de Kumuk Türkçesinin zengin sözcükleri, Eski Türkçe ile olan yakınlığı gösterilerek Kumuk Türkçesi sahasında yapılan çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

6. KISALTMALAR

BK: Bilge Kağan Yazıtı

Çağ.: Çağatay Türkçesi

DLT: *Dîvânu Lüğâti't Türk*

ET: Eski Türkçe

ETG: Eski Türkçenin Grameri

Har.: Harezmi Türkçesi

Kar.: Karahanlı Türkçesi

KB: Kutadgu Bilig

KT: Költigin Yazıtı

KTA: Kumuk Türklerinin Atasözleri

KTS: Kumuk Türkçesi Sözlüğü

Kıp.: Kıpçak Türkçesi

Kır.: Kırgız Türkçesi

Kum.: Kumuk Türkçesi

LÇTO: *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî'*

NF: *Nehcü'l Ferâdis*

Öz.: Özbek Türkçesi

T: Tonyukuk Yazıtı

Tat.: Tatar Türkçesi

Uyg.: Uygur Türkçesi

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Arat, R. R. (2005). *Kutadgu Bilig Yusuf Has Hacib*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Bay, H. G. (2015). *Kumukların Dilinden (Yırlar, Şiirler, Sarınlar)*. Ankara: Min Reklam.
- Buran, A., Alkaya, E. (2007). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1988). *Türk Kavimleri*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Çobanzade, B. (1926). *Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri*. Bakü.
- Eckmann, J. (2013). *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay Karaağaç). Ankara: Kesit Yayınları.
- Ercilasun, A. B., Akkoyunlu Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lügâti't Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mahmud B. Ali. (2014). *Nehcü'l Feradis Uştmahlarning Açuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) I-II-III-Metin-tıpkıbasım-dizin-sözlük* (Tıpkıbasım ve çeviri yazı János Eckmann; yayımlayanlar: Semih Tezcan, Hamza Zülfikar: dizin-sözlük: Aysu Ata). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztürk, E. (2008). *Kumuk Halk Şairi Yırçı Kazak (Giriş-Metin-Sözlük)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Pekacar, Ç. (2006). *Kumuk Türklerinin Atasözleri*. Ankara: Meyil Matbaacılık.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şeyh Süleyman Efendi Özbekî el-Buhârî (1882). *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî'*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Şirin, H. (2015). *Kül Tigin Yazıtı-Notlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tavkul, U. (2009). *Kafkasya Gerçeği*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- TDK (Türk Dil Kurumu) (1998). *Türkçe Sözlük I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Vural, H. ve Karaatlı, R. (2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Makale, Bildiri ve Diğer Basılı Yayınlar*
- Alkaya, E. (2013). "Kumuk Türkçesinde Edatlar". *Journal of Turkish Studies*.
- Bulduk, T. B. (2021). "Kumuk Türkçesinde Köktürkçe Sözlüksel Unsurlar". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature], Yıl 7, Sayı 14, s. 384-405*.
- Çeneli, İ. (2012). "JOHANNES BENZING, KUMUK TÜRKÇESİ. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 26 (0), 165-188. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutded/issue/17065/178280>
- Erenoğlu, N. (2010). "Kumuk Türkçesinde Oğuzca Unsurlar". *Journal of Turkish Studies*.
- Karataş, Ö., Arbatlı, M. (2016). "Kumuk Türklerinin Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçü" . *Tarih İncelemeleri Dergisi, 30 (1) , 101-120* . DOI: 10.18513/egetid.185919

- Korkmaz, Z. (1962). “uçun ~ üçün ~ için vb. Çekim Edatlarının Yapısı Üzerine”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 9, 31-35. TDK Yay., Ankara Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/belleten/issue/38170/440921>
- Kurtuluş, R. (2002). “Kumuklar”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 26, s. 372-373. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/kumuklar>) (05.05.2021)
- Öztürk, E. (2007). “Kumuk Türkçesi Deyimleri”. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (15), 108-127. DOI: 10.11616/AbantSbe.317
- Pekacar, Ç. (1999). “Kumuk Türkçesi’nde Fiil”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1996*, TDK Yay., Ankara, s.221-235.
- Tavkul, U. (1992). “Kumuklar’ın Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçlerini Anlatan Bir Şarkı”. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, (70), ss. 35-37.
- Tavkul, U. (2002). “Kafkasya ve Çevresindeki Türk Toplulukları”. *Türkler Ansiklopedisi*, XX. cilt, 489-519.ss. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tavkul, U. (2005). “Kumuk Türkleri. Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme”. *Kırım Dergisi*, 13 (50), ss. 29-39.
- Tiryaki, Ş. (2012). “*Bekir Sıdkı Çobanzade’nin Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri Adlı Eseri (Metin-İnceleme-Dizin)*”. Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- Uyanık, O. (2002). “Kumuk Ağızlarının Yeni Bir Tasnifi”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*.